

Svedjebruket i Sverige - en nödvändighet för människans födotillgång

Cecilia Lundin
Skogsvetarprogrammet 96/00

Inledning

Svedjebruket har haft en central roll under stora delar av historien. Redan under medeltiden förekom svedjebruket allmänt och pågick till slutet av 1800-talet, med ett litet uppsving under det första världskriget. Där emellan har det svedjats olika intensivt främst beroende på att behoven av nyodlingar varierat. Under 1500-talet immigrerade svedjekunniga finnar till Sverige, vilket ökade kunskapen om svedjning. Därefter på 1630-talet tillkom bergsbruken som ledde till statsmakternas införande av förbud. Sågverksindustrins framväxt kom sedan under 1800-talet att innebära slutet för svedjebruket. Syftet med svedjebruket har skiftat. Främst svedjades skogsmarken för att man skulle kunna odla säd på den, men också för att öppna upp markerna för lövtäkt, slåtter och bete. För ett par århundraden sedan använde sig större delen av Sveriges befolkning av svedjebruk inom jordbruket och stora delar inom utmarkerna svedjades. Svedjebruket hade då en stor betydelse för människans odling och därmed tillgång på föda. Genom svedjningen frigjordes näring i marken som kom de odlade grödorna till godo och man fick bra skördar. Svedjningen var ett sätt att ta upp nya marker där man kunde skörda åtminstone två gånger. Svedjorna såddes vanligen med råg och efter att skördarna tagits blev marken ofta äng för foder åt kreaturen eller betesmark, eftersom marken därefter gav ett gott bete. I dag är det ofta på dessa svedjade marker, så kallade svedjefall, som vi finner de bästa skogarna. Svedjebruket har under historiens gång genomgått förändringar och det kunde vara stora skillnader mellan olika regioner (Larsson 1995). Till exempel har den tekniska utvecklingen förändrats och svedjornas syften har varierat med tiden, beroende på om man hade dålig tillgång på föda eller behövde mer foder åt kreaturen. I den här uppsatsen vill jag föra fram svedjebrukets utbredning i ett historiskt perspektiv samt hur det gick till praktiskt i de boreala delarna av Sverige.

Definition av svedjebruk

Svedjebruk kan, enligt Myrdal 1995, delas in i tre huvudindelningar beroende på svedjans syfte: röjningsbränning, betesbränning, eller städningsbränning. En definition av svedjebruk är: *”brännande av skog för att odla säd under en kortare period.”* Denna definition är begränsad och få författare har använt sig av den. Det är viktigt att veta vad som bränts och hur det bränts. Enligt forskarna Roger Engelmark och Ulf Segerström är svedjan mycket betydelsefull för de näringsfattiga podsoljordar som ofta förekommer i barrskogsregionen. I den här regionen blir marken ofta podsolerad och bevuxen med barr- eller blandskog om den lämnas ifred av människan. De menar också att svedja på rena mulljordar, i ädellövskog på brunjord, är av mindre betydelse och knappast kan betraktas som svedja. I dessa områden är svedjan mera till skada än nytta, bland annat därför att elden förstör näring, främst kväve, i humuslagret. När vegetationen bränns frigörs näringsämnen och de blir tillgängliga för odlade grödor. I lövskogsregionen, med mulljord, behövs inte eld för att frigöra den näring som redan finns tillgängligt i humuslagret. Brandkultur på dessa marker bör, enligt Engelmark och Segerström, främst varit röjning för att upprätta olika typer av brukad mark (Larsson 1995).

Det är klimat, jordarter och geologi som styr om det är lämpligt att svedja. I Sveriges barrskogar med podsoljordar var svedjebuket en nödvändighet för sädesodlingen. Enligt Myrdal bör en vid definition av svedjebuket accepteras; *”som en odlingsform där skog bränns och minst en skörd av säd ingår, men där syftet kan vara mångfunktionellt.”* (Larsson 1995). Denna definition anser jag är acceptabel, eftersom den täcker in i stort sett all den kulturella bränning vars syften har varit av många olika slag samt varierat under historiens gång.

Svedjandets utbredning

1200-1500-talet

Forskarna är oense om det finns några säkra belegg för att svedjebuket skulle ha förekommit innan medeltiden. Det är först efter medeltiden som vi fick ett utbrett svedjebuket, åtminstone i norra Sverige. (Larsson 1995). I landskapslagarna, skrivna på medeltiden under 1200- och 1300-talen, förstår man att svedjebuket förekom allmänt inom stora delar av Sverige och att det svedjades på de flesta större gårdar i de södra och mellersta delarna (Arnborg 1949). Under denna period och fram till 1630-talet sågs det som något positivt, eftersom svedjebuket kunde öka odlingsarealen vilket därmed också ökade skatteunderlaget till kronan. Under 1500-talet var det utbrett i skogsområden i större delen av landet. Stora områden på kungsgårdar både i den svenska och den finska rikshalvan svedjades. Därefter såddes den svedjade marken vanligen med råg. Kungsgårdarnas sädesodling på de nya svedjorna gav låg avkastning. Ofta var den lägre än vad den fasta åkern gav. Ett annat syfte med svedjorna var förmodligen att öppna markerna för bete. Svedjandet ökade också under denna period tack vare svedjekunniga finnar som immigrerade till Sverige under detta århundrade. Dessutom gynnades svedjandet av statsmakterna. De ville att bönderna skulle skapa mer ny odlingsmark. Därför nådde svedjebuket sin höjdpunkt under 1500-talet (Larsson 1995).

1600-1700-talet

Efter sekelskiftet, när bergsbruket blev betydelsefullt för landets ekonomi under 1630-talet, svängde statsmakternas inställning helt. Förbud mot svedjebuket infördes (Larsson 1995). Bönderna fick endast svedja om de fått tillstånd efter byråkratiska ansökningar. Det tog tid och var besvärligt för en bonde att få ett tillstånd. Därför drog sig många bönder för att svedja sin mark. Svedjor sågs av statsmakterna som ett slöseri med skogsresurserna. De ansåg att skogen var en värdefull resurs som skulle tillvaratas till kolning för bruken och till tjärbränning. Stora mängder ved gick åt till dessa ändamål under denna period. Därför lade de ned stor kraft på att bekämpa svedjandet under både 1600- och 1700-talen. Under dessa århundraden infördes dessutom en lag som värnade om krigsflottan. Lagen innehöll förbud mot svedjandet som delvis motiverades med *”Dess skadliga inverkan på bärande träd, (till exempel ek), samt maste- och storverksträd.”* (Kardell 1980). Träden behövdes för att bygga upp krigsflottan. I och med alla dessa förbud kan man lätt dra slutsatsen av att svedjandet under 1600-talet bland bönderna minskat. Detta är dock ännu inte undersökt. Under 1700-talet blev en av huvudfrågorna för bondeståndet att ett friare svedjande skulle tillåtas. Till följd av bondeståndets framgång i frågan och den agrara revolution som startade på 1700-talet, ökade svedjandet åter igen (Larsson 1995).

1800-1920-talet

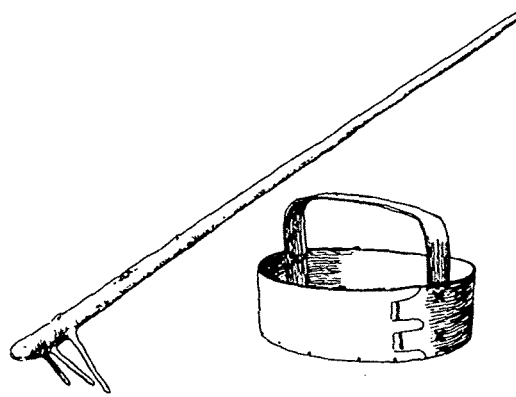
Under vissa perioder i mitten på 1800-talet var svedjebuket en mycket viktig odlingsform. Sveriges befolkning ökade under 1800-talet med cirka 50 procent, på grund av en minskad barndödlighet (Kardell 1980). Detta ledde till en större åtgång på livsmedel. När det rådde brist på livsmedel och odlingsbar jord blev därför metoden mycket ekonomisk betydelsefull. Under 1800-talet började dessutom sågverksindustrin att bli allt mer betydande för Sveriges ekonomi. Sågverken behövde timmer och svedjebuket sågs som ett hinder i timmerproduktionen. Det var skogsindustrins framväxt som till slut ledde till svedjebuket undergång (Kardell 1980). När träden fick rotvärde lönade det sig inte längre att svedja marken för att odla. Det blev mer ekonomiskt att avverka, transportera och sälja träden. Detta gav inkomster som man i stället kunde köpa livsmedel för. Svedjebuket successiva upphörande varade mellan åren 1875-1905. Därefter hade dock svedjebuket ett litet uppsving under det första världskriget, 1918-1920 (Kardell 1980). Då blev det problem med livsmedelsförsörjningen och svedjebuket behövdes åter igen. Trots alla förbud som infördes vid olika tidpunkter svedjades marken konstant, så länge som bönderna var i behov av metoden, för att kunna överleva. Kronan hade det svårt att driva igenom alla förbud (Kardell 1980).

Svedjandets praktik

1500-talet

Under 1500-talet tillämpades olika former av svedjebuket. Till exempel gjordes svedjefall, som är svedjning av gammal skog, vanligen barrskog. Det var även vanligt att svedja tidigare svedjad skogsmark. Det var i dessa fall mest lövskog som svedjades. En variant av svedjefall är katningssvedjen. Dessa utfördes genom att alla grövre träd ringbarkades och eller avbarkades från roten till upp över manshöjd. Detta gjordes 10-20 år före svedjningen. När träden torkat, en del träd fallit omkull och ungskog kommit upp var det dags att utföra svedjningen. Man kunde dessutom något år innan gå och hugga i träden, så att de kunde fällas vid en storm. Detta underlättade arbetet då träden innan svedjningen skulle huggas ned. Svedjorna såddes minst två gånger: Råg såddes strax efter midsommar och skördades året därefter. Den andra sådden bestod av havre, ärtor eller rovor (Arnborg 1949).

Figur 4. Rågharka
och sädeskarve.
- Efter BYBERG 1929.

Rågsvedja, Tammerfors 1947.

1700-talet

Från och med 1700-talet var rågen det viktigaste sädeslaget på svedjan. Tuvråg såddes, även kallad midsommarråg, (eftersom den såddes efter midsommar). Det första året bildade tuvrågen tätt tuvade skott. På hösten kunde den i vissa områden betas och till och med skördas som grönfoder. Först under det andra året kunde den skäras som vanlig råg (Arnborg 1949). Man ville helst lägga svedjan i söderlägen, där marken var bördig och något höglänt. Ofta bestod markstrukturen av finkorniga sediment, men även blockrika moränmarker av frisk-fuktig typ svedjades. En allt för block- och stenrik mark undvek man dock (Kardell 1980), eftersom det försvårade sådden och skörden, samt gav en lägre avkastning. De allra bästa svedjemarkerna var ängar som var rika på örter. Vid upptag av en ny svedja skulle träden fällas. Detta gjordes vanligen vid tiden mellan fåbodflyttningen och slåttern det vill säga: Eftersom veden skulle kolas kvistades stammarna före svedjningen. Svedjan fick sedan ligga orörd ett år. Strax efter midsommar påföljande år utfördes bränningen. Efter bränningen, när marken hade svalnat, såddes råg i askan.

När sådden var klar hägnades svedjan in med den kvarliggande sotveden. Avkastningen på den svedjade marken var i allmänhet högre än på åkern och skördarna var troligen ganska stabila och varierade inte lika kraftigt som på åkern (Kardell 1980). När svedjan sedan skördats användes den vanligtvis som slättermark eller som betesmark för kreaturen. Om svedjan var en engångssvedja kunde den successivt genom jordbearbetning övergå till permanent åker eller äng. Det var den naturliga vägen för att bilda dessa typer av marker. På de ängar som användes för att producera foder till kreaturen kunde man bränna ibland för att tillfälligt förhindra markens degeneration (Kardell 1980). Detta gjordes även på de marker som nyttjades för bete.

Nysått svedjeland, Värmland 1912

Den svedjade skogsmarken kunde återföryngras fort om man inte höll efter den tillräckligt. Skogsplantor kunde börja komma upp redan innan den andra skörden gjorts på svedjan. Björkfrön kunde gro på hösten för att komma upp som plantor på våren. De olika trädslagen etablerades i allmänhet olika år, beroende på intervaller mellan fröåren. Fröåren var således av avgörande betydelse då det gällde svedjeskogens anläggning och framtida sammansättning, samt hur pass bra man skötte svedjan för att förhindra den allt mer inträdande återväxten. Svedjningen hade dessutom, främst på de svaga, torra och friska markerna, en gynnsam inverkan på groningen och skogsplantornas tillväxt (Arnborg 1949).

Prosten Broman har skildrat hur svedjningen gick till i Glysisvallur, från 1700-talets Hälsingland. Här följer ett sammandrag av hans skildring:

“ Swediandet, thet är afhugga, nederfälla, bränna och uti askona utså råg, rofwor och hafra, och sedermera thär af äga god och ömning betesmark, samt på beqwäma ställen upröja åkrar och slotland. (Har så gängse och brukeligt warit ifrån hedenhös tyder). The aldra bästa platzerna och skogarne äro the, hwarest feet jordmohn är, swartmylla af gammal baar, löf etc., tiock gran, ahl och biörkskog är, myrstackar, enbuskar etc finnas, äro lutande till Söder och Öster, oachtat om hopetals stora stenar ther ligga skulle. – Träden skola fällas jämna, liggande bredvid varandra, ej korsvis eller så. Vinden skall ligga på vid fällningen, ej emot. Sedan skall fallet torka sin tid, över en vinter (fällningen sker kring midsommar, eller ock om hösten) och in på nästa sommar, eller i två vintrar, allt som skogen kan vara torkad. Antändes med eld. Elden skall gå emot vädret, ej med eller efter. Ej lämna något obränt rum.” (Arnborg 1949).

I Norrland hade svedjebruket sin största utbredning under 1600-talet och början av 1700-talet, statsmakternas ansträngningar till trots. Här svedjade man för att odla, men också till stor del för att förbättra och ta upp nya betesmarker. I de stora skogarna var det inte ovanligt med okontrollerade betesbränder. Man satte eld på skogen för att få ett bättre bete och lät elden sedan okontrollerat sprida sig flera mil. Detta gjorde man mest i de södra Lappmarkerna. I Norrbotten utnyttjades branden betydligt mindre på grund av att bränningen förstörde ren- och skägglavar, vilka hör till renarnas basföda under vintern (Kardell 1980).

1800-talet

Från 1800-talet finns mycket information om böndernas svedjning. Man har funnit bondedagböcker där bönderna skrivit hur arbetet på gården gick till dag för dag. Böckerna kan liknas vid arbetsjournaler och från dem får man en överskådlig bild av hur och var svedjningar utförts, under detta århundrade. Ur dessa kan man tolka att svedjandet var som mest intensivt under 1830-talet. Bland annat gjordes nyodlingar i utmarken och brännodlingar på mossar och en bonde kunde i stort sett varje år bränna en ny svedja på utmarken. Vanligen höggs svedjorna året innan de brändes. Så kallade färsksvedjor, då man högg och sådde under samma år förekom sällan. Den här typen av svedjning gjordes redan i 1500-talets Mellansverige. Variationen var troligen mycket stor under den här perioden beträffande svedjningens utförande. Fortfarande återstår mycket forskning inom ämnet (Larsson 1995). När skogen i slutet av 1800-talet fick större värde och intresset för jordbruket ökat, då åkrarna förblev fasta och gödslingen kom med i bilden, försvann efter hand svedjebruket.

Spår av gamla svedjor

Det är svårt att få fram tillräckligt med data för att kunna bevisa att en svedja funnits på en viss plats. Olika vetenskaper bör därför kombineras. Skriftliga källor, arkeologiska och naturvetenskapliga data bör jämföras med varandra. Om man i pollenanalyser finner pollen av råg, ger det den bästa indikationen på att marken förr svedjats, speciellt i Nordsveriges barrskogsbälte. I en pollenanalys anses därför spår av råg som ett indirekt bevis för svedjande. En indikation på att det inte förekommit svedjning är om man i en pollenanalys i stället finner ogräs som kräver kväve. Dessa växter tolkas som att marken de växt på tidigare varit åkermark som gödslats (Larsson 1995).

Rönnen har gynnats av svedjningen. Den kan med stubbskott och avläggare leva mycket länge i den slutna skogen. Där uppslaget av rönn är stort är det således högst troligt att skogsmarken förr svedjats. Ett talesätt i Värmland var: "*Här växer mycket rönn, här har varit en svedja.*" (Arnborg 1949).

Avslutning

Svedjebruket har haft en stor roll för befolkningens markutnyttjande i de boreala delarna av Sverige. Människorna behövde ha mark för odling av säd, foder samt betesmarker åt kreaturen. För att få ny mark åt dessa ändamål svedjade man skogsmarken. Redan under medeltiden finns det uppgifter om att marken svedjades och det pågick mer eller mindre fram till år 1905. Mellan dessa tidpunkter möttes svedjebruket av både positiva och negativa perioder, på grund av statsmakternas gynnande eller införande av förbud. Detta ledde till att svedjandets intensivitet varierade under olika århundraden. Dock har svedjandet bland befolkningen inte upphört helt eftersom det i vissa fall var en livsnödvändighet för att befolkningen skulle kunna överleva. För det mesta odlades råg på svedjorna och de gav ofta bra avkastning om de lades på rätt ställe, i söderlägen på bördiga marker. Svedjebruket kom därför att utgöra en viktig del i människans arbete att införskaffa sig en tillräcklig födotillgång. Under nödår, till exempel under första världskriget, blomnade svedjebruket upp åter igen. Detta visar på att det var en gångbar metod ända in på 1900-talet, för att människan nära hemmet skulle kunna odla och producera den livsnödvändiga födan. För upptag av nya marker, för odling av grödor eller för foder till kreaturen har metoden varit exemplarisk. Om människan inte behärskat den tror jag att hon skulle ha fått det mycket svårt att överleva och i synnerhet under sämre tider.

Litteratur

Arnborg, T. (1949). Från svedjebruk till hyggesbränning – Särtryck ur Norrlands Skogsvårdsförbunds exkursionsprogram. Stockholm.

Kardell, L. Dehle'n, R. Andersson, B. (1980). Svedjebruk förr och nu – Rapport 20. Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala.

Larsson, B. (red). (1995). Svedjebruk och röjningsbränning. Nordiska museet. Stockholm.